

УДК [39:140.8:27-14](=161.2):81'373.7'373.42-022.215
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.05.1096>

УЯВЛЕННЯ ПРО БОГА ЯК ТВОРЦЯ І ВСЕДЕРЖИТЕЛЯ У НАРОДНОМУ СВІТОРОЗУМІННІ УКРАЇНЦІВ: НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ

Ірина ТАРАСЮК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9994-1876>

наукова співробітниця,

Інститут народознавства НАН України,

відділ етнології сучасності,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,

e-mail: tarasyuk007@gmail.com

Розкрито народне розуміння Бога як Творця і Вседержителя на основі дослідження українського приповідкового матеріалу, у його порівнянні з польськими та російськими зразками. *Актуальність статті* зумовлена потребою глибшого і всебічного наукового пізнання духовного світу минулих поколінь українців, а також виявити певні відмінності у релігійних поглядах чи відчуттях трьох народів.

Об'єктом дослідження є народні релігійні уявлення про Бога, віддзеркалені у низці приказок і прислів'їв, сформовані на багатовіковому життєвому досвіді українців та християнському віровченні. *Предметом* же виступають особливості народного богослов'я як вияву психології та філософії життя етносу, його світогляду. *Метою* нашої розвідки є опис та аналіз народної інтерпретації релігійних понять Бога-Творця і Вседержителя на матеріалі тематичної групи паремій, які відображають концентроване світорозуміння етносу, його морально-етичні засади, духовні цінності народу. Стаття є спробою висвітлити глибинний зміст цих двох понять як складової народнорелігійної духовності та особливості мислення віруючої людини.

Методологічну основу статті складають порівняльно-історичний, типологічний та семантичний методи дослідження. *Обґрунтовано*, що зміст значної частини паремій аналізованої тематичної групи становить ствердження величі Божої, передає подив Божим промыслом та захоплення Творцем.

Ключові слова: світогляд народу, релігійні уявлення, життєва філософія, традиція, християнське віровчення, Бог, Творець, Вседержитель, паремія, приповідка, приказка, прислів'я.

Iryna TARASYUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9994-1876>

Researcher at the Institute of Ethnology

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Department of Ethnology,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: tarasyuk007@gmail.com

CONCEPTIONS OF GOD AS CREATOR AND SUSTAINER IN THE FOLK WORLDVIEW OF UKRAINIANS: BASED ON PAREMIAS

This article explores the folk understanding of God as Creator and Sustainer through the analysis of Ukrainian proverbial material, comparing it with Polish and Russian examples. The relevance of this article stems from the need for a deeper and more comprehensive scientific understanding of the spiritual world of past generations of Ukrainians, as well as revealing certain differences in the religious views or sentiments of the three nations.

The object of the study is the folk religious conceptions of God, reflected in a series of proverbs and sayings formed from the centuries-old life experience of Ukrainians and Christian teachings. The subject pertains to the characteristics of folk theology as an expression of the psychology and philosophy of life of the ethnic group, along with its worldview. The aim of our research is to describe and analyze the folk interpretation of the religious concepts of God the Creator and Sustainer through a thematic group of paremiias that reflect the concentrated worldview of the ethnic group, its moral and ethical foundations, and the spiritual values of the people. The article attempts to illuminate the profound meaning of these two concepts as components of folk religious spirituality and the peculiarities of the thinking of a believing individual.

In this presentation, we aim to showcase the folk «philosophy of God» as captured in the proverbial creativity of Ukrainians, representing an internal, introverted aspect of folk religiosity. The methodological foundation of the article includes comparative-historical, typological, and semantic research methods. It is argued that the content of a significant portion of the analyzed thematic group of paremiias asserts the greatness of God, conveys wonder at divine providence, and expresses admiration for the Creator. The study of this issue will deepen the awareness within Ukrainian scientific thought of the characteristics of the millennia-old Christian tradition in the spiritual culture of Ukrainians, particularly in oral literature as a verbal form of folk piety.

Keywords: folk worldview, religious conceptions, life philosophy, tradition, Christian teachings, God, Creator, Sustainer, paremia, proverb, saying.

Вступ. В усі часи до завжди актуальних й найбільш засадничих питань людини належало поняття про Бога. Віра в існування Бога й сьогодні залишається найсерйознішою з інтелектуальних позицій, доступних людині.

Можемо сказати, що світогляду народу як філософії його життя віра в Бога надає вищого змісту, цінності й мети, — і говорить нам про народ більше, ніж будь-який аспект його історії. Один із способів характеристики національного характеру, психічного укладу народу, його світовідчуття — дослідження народної творчості. Цвітом поетичного народного мовлення й лаконічними, але зрозумілими і точними висловлюваннями логічних, основаних на досвіді думок, є усна приказкова проза, тому релігійні поняття у ній постають у більшій рельєфності й відокремленні, ніж у будь-якому іншому жанрі усних творів. У цьому викладі спробуємо за допомогою аналізу народних паремій прослідкувати релігійне світовідчуття в національному характері мислення українців через аналіз тієї групи стійких висловів усно-розмовної сфери, у якій вимальовується народна інтерпретація образу Бога-Творця і Вседержителя. Низку українських приповідок, що належать до виокремленої тематичної групи, розглянемо у порівнянні з російськими та польськими, оскільки порівняльний матеріал може допомогти виявити певні відмінності у релігійних поглядах чи відчуттях трьох народів, особливості національного світогляду, розбіжності у філософії народів.

Слід зауважити, що в українців розуміння Бога надзвичайно давнє: воно сягає, разом з багатьма іншими релігійними поняттями, індоєвропейської доби. На думку І. Огієнка, найглибшою з усіх народів на Сході слов'янства християнізація була в Україні. «Християнство принесло найважливіше: розуміння єдинобожжя, Віру в Єдиного Бога, Творця й Опікуна людства й вселенної, — писав учений у своїй монографії. — Дохристиянські руси-українці сприйняли це легко ще далеко до свого офіційного Охрещення, і воно — основа нашої народної культури» [1, с. 404].

Прикметним є те, що християнство внесло у світоглядні уявлення народів віру у повну залежність життя людини, їх успіхів і невдач, щастя і нещастя від Бога, який не «тільки творець усього сущого, але й всеосяжно охоплює світ, волею своєю визначає роз-

виток подій як на небі, так і на землі, хліб насущний для людини, умови буття птиці і тварини, охороняє людину від підступів темної сили і, зрештою, споглядає за її кожним кроком у житті» [2, с. 77]. Завданням цього викладу є представити зафіксовану у приповідковій творчості українців народну «філософію Бога» як прояв внутрішнього, інтроверсійного характеру народної релігійності. Актуальність теми продиктована тим, що дослідження порушеної проблеми дасть змогу поглибити в українській науковій думці усвідомлення особливостей тисячолітньої християнської традиції у духовній культурі українців, зокрема в усній словесності як вербальній формі народної побожності.

Об'єктом дослідження є народні релігійні уявлення про Бога, віддзеркалені у низці приказок і прислів'їв, сформовані на багатовіковому життєвому досвіді українців та християнському віровченні. Предметом же виступають особливості народного богослов'я як вияву психології та філософії життя етносу, його світогляду. Метою нашої розвідки є опис та аналіз народної інтерпретації релігійних понять Бога-Творця і Вседержителя на матеріалі тематичного пласту паремій, які відображають концентроване світорозуміння етносу, його морально-етичні засади, духовні цінності народу.

Уявлення про Бога як Творця і Вседержителя у світоглядній традиції українців висвітлено на засадах порівняльно-історичного, типологічного та семантичного методів аналізу. Джерельну базу статті складають пареміографічні збірки М. Номиса, І. Франка, В. Плав'юка, В. Даля, С. Адальберга, сучасні видання польських приказок і прислів'їв, фразеологічний словник української мови, пареміологічна розвідка Ю. Шевельова, народознавчі монографічні дослідження і розвідки І. Огієнка, Є. Згарського, П. Іващенко, Я. Яреми, тексти української художньої літератури, релігійно-теологічні праці Отців Церкви, наукові статті з етнології, етнопсихології та публіцистичні статті в періодичних виданнях.

Основна частина. Зміст низки українських паремій засвідчує, що у них закарбувалось розуміння Бога як найвищого принципу існування й життя Всесвіту: *Над Богом нема нікого; Нема в світі над Бога* [3, № 6, 4], що відповідає християнській концепції про Бога, адже окремою й визначальною ознакою біблійного монотеїзму є перша норма За-

повідей: «Не будеш мати інших богів, крім Мене», а також: «Я перший і останній, і крім мене нема Бога» (Іс. 44:6)¹; «Господь Бог наш, Господь єдиний» (Втор. 6:4).

У цьому контексті заслуговує на увагу одне із кількох польських прислів'їв про Бога, які, за твердженням Ю. Шевельова виділяються серед інших унікальністю свого ідейно-тематичного мотиву і за якими може стояти ціла філософська концепція, хоч «автор» прислів'я її як таку не розвинув [4, с. 55]. Це приповідка *Bóg równego sobie stworzyć, grzeszyć, czystość utraconą przywrócić nie może* («Бог рівного собі створити, грішити, втрачену чистоту повернути не може») [5, s. 152]. На думку дослідника, ця польська паремія «стверджує ідею єдинобожжя дуже витонченим теологічним (і, мабуть, еретичним) аргументом, що Бог не тільки не має другого Бога, але й не може його створити» [4, с. 55].

Семантичну збіжність із цими постулатами віровчення мають й російські приповідки, як-от: *Как ни толкуй, а Бог всех больше; Бог один, как не призывай Его; Все один Бог, что у нас, что у них (у иноверцев); Один, как Бог, как перст...* [6, с. 827, 51, 556]. Про те, що Бог є єдиним, йдеться у ще одному російському народному вислові, який закарбував у собі символічне значення чисел від одного до дванадцяти. *Един Бог; два тавля Моисеевых; три патриарха на земле; четыре листа евангельска; пять ран Господь претерпел; шесть кыл херувимских; семь чинов ангельских; восемь кругов солнечных; девять в году радостей; десять Божьих заповедей; единдесять праотец; дванадесять апостолов* [6, с. 55].

Погляд віри передбачає переконання, що *В мале Бог, и в велике Бог* [6, с. 35]. Наведені вище приказки дещо співзвучні й зі словами з «Етики» Спінози: «Все, що є — в Бозі і без Бога нічого не може бути і нічого не можна собі уявити» [7, с. 347]. Як бачимо, народне розуміння світу відповідає його трактуванню у християнській апологетиці і філософії.

Народна свідомість ставить Бога на найвищий щабель світобудови — Він перебуває, за уявленнями наших недружніх сусідів зі сходу, понад сімома небесними поясами: *На семи поясах Бог поставил звездное течение; Над семью пояса-*

ми небесными сам Бог, превыше его покров; На 1-м поясе небесные ангелы, на 2-м архангелы, на 3-м начала, на 4-м силы, на 6-м господства, на 7-м херувимы, серафимы и многочисества; Над семью поясами небесными сам Бог, превыше его покров [6, с. 290].

Народний світогляд, відповідно до християнського віровчення, Боже керування світом трактує як вічний план, за яким усі події (минулі, сучасні і майбутні) здійснюються: *У Бога все готово* [3, № 21]. У російській традиції уявлення про безвимірність, безмежність Бога знайшли свій вияв у загадці про коло: *Без начала, без конца, а не Бог* [6, с. 606].

Відповідно до паремійної картини світу, людина бачить над собою абсолютне у вищому бутті, тобто Бога-Вседержителя. За словами Є. Згарського, «перша думка, якою челоуікъ отрощується между всіми иншими сотворениями, есть мысль о Бозѣ. Богѣ, религія, обычайность становлять истоту челоуіка» [8, с. 5]. Про Нього говорять: *Є пан над панами* [9, т. 24, с. 387]; *Всі ми під Богом* [3, № 8]; *Всі ми під одним Богом ходимо* [9, т. 28, с. 389, 387]; *Кождий під Богом ходит* [9, т. 10, с. 80]. Народ відчуває таємницю буття Бога у світі і в самій людині, смислове наповнення цих тверджень нагадує слова з Діянь апостольських: «Він від кожного з нас недалеко, в Ньому бо живемо, рухаємося й існуємо» (Діян. 17:27).

Подібні ж стереотипи мислення усталені й у народному мовленні росіян: *Все мы под Богом ходим; Под богом ходишь, и власть его (или: Божья и власть); Все под одним Богом ходим, хоть и не в одного веруем; Конь под нами, а Бог над нами (казачья); Земля русская вся под Богом* [6, с. 38, 51, 116, 327].

Хоч Бог своєю суттю залишається незбагненим для людини, вона все ж пізнає Його через віру, якої її навчає церква, а також через роздуми про наслідки божественних дій і виявів. За словами І. Франка, у записаній ним також приказці *Бог всьо в руках тримає* виражено «загальну церковну віру, що Бог — Вседержитель» [9, т. 28, с. 388]. *Сильна Божья рука. Божья рука — владыка, — у свою чергу кажуть росіяни* [6, с. 36].

Погляд на Бога як поняття всесвітнього порядку відбився й в українській паремії *Всім Бог ридит* [9, т. 27, с. 55], а також у її польському відповіднику

¹ У посиланнях на біблійні книги подаємо скорочену назву книги, номер глави і після двокрапки номер вірша.

Bóg światem władnie (rządzi) [5, s. 152]. У подібній за змістом російській приповідці протиставлено Божій доброті глупоту людини, наділеної свобідною волею: *Все на свете творится благодатью Божию да глупостью человеческою* [6, с. 291]. Крім того, Божя премудрість неспівмірно перевищує людський розум, а тому *Все в мире творится не нашим умом, а Божьим судом* [6, с. 36]. Порівняймо з польською приказкою *Bóg sądzi i Bóg rządzi* («Бог судить і Бог керує / урядує») [5, с. 152].

Згідно з народними уявленнями, Бог творить, опікує і підтримує створене, виступає гарантом його цілісності й незнищеності. *Господь усім токма* — значить, що Він погодить, поєднає всіх, не скривдить нікого. Він кермує усім, дає усьому порядок: *Господь усьому корма* [9, т. 16, с. 435]. Від Нього залежить доля кожної людини. *Всі ми в Божих руках*. «Так потішають чоловіка в гору, — коментує приказку І. Франко, — значить: що тобі трапилося, може трапитися кожному з нас» [9, т. 10, с. 100].

Перед нами постає образ народної душі, що все найкраще пов'язує з Богом, все до нього відносить і, зрештою, на цих відношеннях основує свої обов'язки щодо Творця, щодо ближніх своїх і щодо себе самої. *То все від Бога!* — так, зазвичай, закінчують розмову про різні пригоди в житті. Народ стверджує: *Бог найстарший*, тобто Бог у всьому перший [9, т. 10, с. 87, 69]. Таким в аналізованих стереотипних висловах вимальовується народне поняття про Бога як творця, промислителя і вседержителя світу. Народна релігійна віра є, як бачимо, не естетичним почуттям, а своєрідним «покірним поклоном розуму і серця перед величчю Божою» [10, с. 74].

Серед польських приказок про Бога у збірці Адальберга цікавим є вислів, що визначає релігійну віру передумовою і гарантією перемоги: *Gdzie Pan Bóg, tam zwycięstwo* [5, s. 161]. Тут слово «перемога» можна тлумачити не тільки в мілітарно-політичному сенсі, а й стосовно окремої людини, а також в духовному значенні [4, с. 54].

Людський розум лише незначною мірою може охопити Божі досконалість. Філософи стверджують, що Бог є трансцендентний, поза людським досвідом. Пересічні люди теж погоджуються з тим, що Бог для них не зрозумілий, зрештою, так само, як і життя та смерть. «У противенстві до людини, тої

маленької і незначної істоти, — говорить М. Любачівський, — стоїть безмежний, сам від себе відвічно існуючий Бог, який силою своєї волі, в часі почав творити, приводити у світ дійсний все з нічого» [11, с. 37]. Тому разом із псалмоспівцем можемо тільки подивляти Його, і цей подив допомагає нам зрозуміти щось про нього: «Як великі діла Твої, Господи, Ти сотворив все в мудрості» (Пс. 103:24).

Цей відомий біблійний вислів знайшов свій відбиток й у релігійній свідомості росіян: *Мудрено сотворено. Премудры дела Твои, Господи!* [6, с. 290]. Вплив релігійного канону виразний також у польській приказці *Niezbadane są wyroki Boże* [12, s. 233], що значить: «недослідженими (чи то незбагненими) є рішення (вироки) Божі».

У нашому побутовому мовленні, художній та публіцистичній літературі нерідко вживаним є такий варіант вокативного біблійного вислову — *Дивні діла Твої, Господи!* «Рефлексія взята з Біблії (мабуть із Псалтирі), — коментує І. Франко, — і ввійшла в уста через дяків на означення якоїсь несподіваної, злої або доброї події» [9, т. 16, с. 556]. Цей біблійний афоризм фігурує також у збірці В. Даля як такий, що увійшов у побутове мовлення росіян: *Чуден свет — дивны люди. Дивны дела Твои, Господи!* [6, с. 573].

Це певний погляд на життя під кутом вічності, своєрідна молитва прослави Бога, яка твориться, коли людському розумові відкривається щось, що досі було недоступним. Так, наприклад, британський дослідник природи І. Ньютон часами допізна вночі сидів над мікроскопом. Він так захоплювався видимою природою, що деколи забуваючи, що він не сам один у кімнаті, складав руки до молитви і кликав: «*Великий Ти, Боже, і дивні Твої діла*» [13, с. 51].

М. Номис у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» зафіксував один із варіантів стійкого виразу, що передає величання Бога та захоплення ним: *Великий Бог — їйбогу!* [3, № 6781]. Подібне до цього вокативне речення знаходимо у «Псалмах» М. Шашкевича: «*Великий єсть Бог и велике имя Его! З небес на землю від кінця світа до кінця простирає ся воля Его*» [14, с. 61]. А кардинал Любачівський, повертаючись через півстоліття на рідну землю, мовив так: «*З глибини душі й у вдячності Господеві кличу: Великий Ти, Господи, і чудні діла твої...*» [15, с. 2].»

Серед паремійних зразків у збірці В. Даля натрапляємо на вислів Володимира Мономаха: *Кто великий, яко Бог наш* [6, с. 35]. Ствердження величі Божої фігурує й у таких російських приповідках: *Велико имя Господне на земли; Русский Бог велик; Велик Бог русский и милосерд до нас* [6, с. 35, 51]. Можемо припустити, що словосполучення «російський Бог» слід розуміти як «Бог у християнському віровченні, засвоєному росіянами, в уявленнях росіян». Варто зазначити, що у жодному з українських пареміографічних джерел аналогічного поняття «український Бог» не зустрічаємо. Так само й польські приказки, зібрані Адальбергом, не показують Бога як речника спеціально польського народу [4, с. 54].

У народній світоглядній традиції російського етносу побутує переконання, що небо належить Богові, а земля у розпорядженні царя: *У Бога небо коптит, у царя земного землю топчет; Бог на небе, царь на земле* [6, с. 257, 243]. Крім цього, у традиційному російському суспільстві побутувала усталена думка про те, що сама людина є власністю Бога і царя: *Кто конопляст, кто голенаст — а все Божий да государев; Мужик — Богу свеча, государю слуга*; [6, с. 310, 719]. Зауважмо, що в українських пареміях не доводилось натрапити на подібні судження про владу царя над людиною. *Що той чоловік у Бога за звір — не знаємо, — кажуть у нашому народі* [3, № 399].

В українських пареміографічних джерелах знаходимо лише одну приповідку (очевидно, запозичену у росіян), у якій зіставлено Божу владу над світом і владу царя на землі: *Без Бога світ не стоїть, без царя земля не правиться* [3, № 8075]. Натомість народний погляд з цього приводу висловлений у безлічі російських паремій, як-от: *Без Бога свет не стоит, без царя земля не правится; Бог на небе, царь на земле; Один Бог, один государь; Воля Божья, а суд царев; Никто против Бога да против царя; Никто, как Бог да государь; Все во власти Божией да государевой; Русским Богом да русским царем святорусская земля стоит; Ниже Бога, выше царя (смерть); Коли царь Бога знает, Бог и царя, и народ знает; Богу приятно, а царю угодно; Божьи дела проповедуй, а тайну цареву храни!; Кого милует Бог, того жалует царь; Виноватого Бог простит, а правого царь пожалует* [6, с. 243, 327, 321, 244, 127, 245, 244].

Народне уповання росіян на цареву справедливість і непомильність, визнання ними права царя вирішувати долі підлеглих йому людей добре, влучно підсумовує приказка *Русский народ — царелюбивый* [6, с. 327]. Безперечним є факт, що любов до царя як рису національного характеру цей народ зберіг і до наших днів, про що свідчить імперська політика незмінної впродовж десятиліть влади й авторитарного режиму у сучасній Росії.

Російська держава завжди була владою монарха, холопами якого є геть усі люди, а російське православ'я було духовною підвалиною російського імперіалізму, йшло на компроміс з ідеалами політики. Українське ж православ'я стояло впродовж віків осторонь ідеалів політичних, воно спрямовувало увагу вірян на вічне, на індивідуальне спасіння. Релігійність українців спрямована на внутрішній світ людини, є політично безбарвною, справою особисто-індивідуальною.

Повертаючись до розгляду традиційних уявлень про Бога як управителя світом, слід підкреслити, що наші сучасники і співвітчизники подивляють не тільки елементарні частинки природи, а й суспільне життя: *«Дивні діла Твої, Господи!»* — сказав би апостол, якби міг поглянути на панораму світу у кінці ХХ століття, — пише Д. Степовик. — Але вони завжди були дивні!» [16, с. 3]. Цей вислів майстерно вмонтований й письменником Б. Лепким у внутрішнє мовлення персонажу, щоб якомога виразніше передати палітру його почуттів і думок: *«Здавалося їй дивним і неправдоподібним, що Мати Божа так скоро й так жадливо втратила сина свого єдинородного, а вона, ігуменя Магдалина, бачить свого сина Івана во славі і в доброму здоров'ї: «Дивні і незбагнуті діла Твої, Господи!»* [17, № 2, с. 49].

І. Франко пояснює, що *Дивен еси Господи!* — це «окрик на вид чогось незвичайного», про походження якого народ склав жартівливе оповідання. «Оповідать, що раз Мойсей просив Бога, щоб показався йому лицем до лица. Господь каже: «Не годиться тобі бачити мене лицем до лица». Але Мойсей усе настає. Тоді Господь нарешті показався йому на хвилю, а потім питає його: «А що, як я тобі видався? А Мойсей каже: «Дивен еси Господи». — «Еге ж, — каже Господь, — але ти будеш і ще дивніший!». І дав йому роги на лобі» [9, т. 16, с. 435].

Прикметним є те, що віруюча людина дивиться на світ як на відблиск безконечних Божих досконалостей і творить собі образ самого Творця, складений з безлічі різних речей. Світ всюди наповнений славою Творця, — такий вислів з уст народу записав В. Плав'юк [20, с. 239]. У свою чергу, росіяни кажуть: *Все от Бога. Всяческая от Творца; У Бога-света с начала света все dospeto* [3, с. 37]. Такі народні погляди узгоджуються з наукою церкви. Апостол каже, що ми бачимо Бога неначе в дзеркалі сотвореного світу, де сотворіння лише недосконали віддзеркалюють Його (Кор. 13:12), говорять про їх Автора, Його об'являють. Тому позиція стосовно світу осіб, речей та явищ є в кінцевому підсумку позицією стосовно Бога-Творця.

«Світ в однім дні не сотворений», — кажемо образно, коли не можемо швидко впоратися зі складною справою [19, с. 295]. У сприйнятті нашого народу увесь світ постає як Божа власність: *Усе Божеє, тільки гріхи наші* [3, № 9]; або *То всьо Боже, не наше*, — говорить приповідка. А ще маємо такі сталі вислови: *витягати на світ Божий; на світ Божий не дивився б; приводити на світ Божий; не бачити світу Божого; світу Божого не видно; блукати по Божому світу* [18, с. 36].

У збірці М. Номиса знаходимо приповідки *Глянеш по Божому світу!; Ніхто не знає о Божім світі; У Бога світа багацько* [3, № 383, 384, 387]. В. Плав'юк занотував такі образні народні висловлювання: *І світа Божого не бачу; Це піп не свистав, як Божий світ настав; Крутить якось Божим світом; Світ в однім дні не сотворений, що значить «великої справи відразу не зробиш»* [19, с. 294—295].

Серед російських стійких народнорозмовних фраз поняття Божого світу фігурує у вислові присяги, заборонення, а саме: *Чтобы мне свету Божьего не взвидеть* [6, с. 654], у польських опрацьованих нами збірках натрапити на нього не доводилось.

Просте споглядання людиною природи і життя в ній стверджує існування Творця: *І во на щось Пан Біг сотворив; Не мати і за Боже пошиття* [18, с. 36, 477]; *Де тее у Бога літо, а він уже косу клепа* [3, № 2614]. Паремії є вербальним свідченням сприйняття Бога як управителя явищами природи. Так, наприклад, народне повір'я закарбоване в російському вислові *Божий огонь (пожар от грозы) грешно гасить* [6, с. 929].

В українських та російських пареміях подибуємо народнорозмовні поняття «Божа вода», «Божа роса». Українці кажуть: *На Божу воду (на колодязь) земельки здобути* [3, № 12422], росіяни — *Божья вода по Божьей земле бежит* [6, с. 35]. Якщо за уявленнями українців *Діти — то роса Божа* [19, с. 98], *За Божу росу (молоко) не беруть грошей* [3, № 12372], то у російських приповідках йдеться, очевидно, про воду, дощ: *Божья роса Божью землю кропит; Все мы растем под красным солнышком, на Божьей росе; Дураку хоть плюй в глаза, а он: это Божья роса; Барская милость — Божья роса* [6, с. 35, 280, 443, 714].

Серед народних фразеологізмів маємо стійкі словосполучення *Що Божий день; як Божий день* [18, с. 477]; *Ніч Божа* [3, № 11339]. Ціла низка російських паремійних зразків теж фіксує народне розуміння кожного дня як власності і творіння Бога: *Век мой прошел, а дней у Бога не убыло; Божьи дни не вымерли; У Бога дней не решето (прибавка: да не все наши); Сколько дней у Бога наперед, столько напастей; Сколько дней у Бога впереди, столько и дураков; Сколько дней у Бога в году, столько святых в раю, а мы, грешные, им прахднуем* [6, с. 54, 561, 502, 280, 438, 799]. Зміст деяких з цих приказок є свідченням не надто великої працьовитості росіян: *У Бога дней впереди много: нарабатаямся; Гулять — не устать, а дней у Бога впереди много* [6, с. 502, 254].

Про лінивих людей у нас в народі кажуть: *Дарма в Бога хліб їсть або В Бога день краде* [19; 20]. Подібними за значенням словами росіяни образно характеризують небесне світило: *Светит, да не греет; только напрасно у Бога хлеб ест* [6, с. 291]. Різними за семантикою у двох народів є приповідки, в яких фігурує поняття «у Бога Теля» / «у Бога телянка»: *Де ще у Бога теля, а він уже з довбнею носитья* [3, № 2617] / *Нешто я у Бога телянка съел?* [6, с. 191].

Доречним буде зазначити, що уявлення українців про світ як такий, що належить Богові, закарбовані у творах художньої літератури, автори яких зуміли глибоко проникнути в психологію народу, його духовне життя. До таких письменників належить У. Самчук. Наведемо кілька прикладів із його «Волині».

1. «Одна Василина у колисці пищить собі, як і звичайно. Їй ще байдуже, що там у Божому світі коїтья» [21, № 6, с. 65].

2. «Настя сама не розірветься. Цілий Божий день товчись, товчись, а всього все одно не зробиш» [21, № 5, с. 76].

3. «Він завше носив її (сопілку) за поясом і що Божого ранку, як тільки підносилося на небеса сонце, зачинав вицьорюкувати свої тріпотливі мелодії» [21, № 6, с. 41].

Народне уявлення про світ як Боже створіння відповідає біблійному вченню про Бога-Творця, що починається вже на перших сторінках Святого Письма: «На початку Бог створив небо і землю» (Бут. 1:1). Очевидно, позначився також вплив праць святих Отців Церкви на народне світорозуміння. «Я бажаю, — писав св. Василій Великий, — щоб сотворені дива так на вас сильно вплинули, щоб де б ви не були і які рослини ви не побачили б, — завжди мали перед очима Творця» [22, с. 105]. *Голубь и ласточка любимые Богом птицы*, — таке судження занотовано В. Далем [6, с. 929].

У народі здавна відоме особливе шанобливе ставлення до бджіл як до Божих створінь. «І все до купи, все разом, все зносиш, збираєш, як комаха ота, як бджола Божя», — каже персонаж твору У. Самчука [21, № 6, с. 65]. Низка російських загадок про бджолу відображає саме релігійне, майже побожне сприйняття цієї комахи народною свідомістю, пов'язане з використанням воскових свічок у церковному богослужінні: *Летит птица крутоносенькая, несет тафту крутожелтенькую; еще та тафта ко Христу годна; Ни девка, ни вдова, ни замужняя жена: детей водит, людей питает, дари Богу приносит; Ни солдатка, ни вдова, ни замужняя жена: много деток уродила, Богу угодила; Летела птица через Божью светлицу: «Тут мое дело на огне сгорело»; Летит птичка гоголек через Божий теремок, сама себе говорит: «Моя сила горит»* [6, с. 968].

У цьому контексті дозволимо собі зазначити, що розуміння світу як Божого твору властиве не лише народному світогляду, а й науковому, про що свідчать численні висловлювання найвидатніших вчених різних часів і країн. Один з першорядних творців модерної астрофізики, Джінс, писав, що образ світу як великої машини без Бога потерпів крах, і тепер наука бачить світ як велику думку Творця [23, с. 18].

У приказкових поняттях про Бога місцем Його перебування є небо, звідки Він керує світом взагалі і

діями людей зокрема: *Як Бог на небі!*, — запевняє оповідач у тому, що справді щось бачив або чув. *Бачить Бог з неба, що кому треба* [3, № 73]; *Глянь, Боже, з неба, що мені потреба; Господь не злізе з високого неба, бо високо, — каже людина, яка відчуває свою безпомічність та безсильність або кривду. Близькою за значенням до цих українських приповідок є польська приказка *Bóg wysoko, przyjaciel daleko* (Бог високо, друг далеко) [12, s. 18], а також російська — *До царя далеко, до Бога высоко* [6, с. 245].*

Вагомий вплив християнської етики на світоглядну традицію поляків можемо зауважити у низці паремій, де фігурує поняття неба як місця вічного життя людини з Богом після її фізичної смерті. Поміж іншим це виявляється, наприклад, у переконаннях, що *Nie każdy się do nieba dostanie, co woła: Panie, Panie!* (Не кожен потрапить на небо, хто волає: Боже, Боже!); *Pokora niebiosa przebija* (Смирненія пробиває небеса); *Wdzięczność poszła do nieba i drabinę z sobą zabrała* (Вдячність пішла до неба і забрала зі собою драбину) [12, s. 219, 252, 295]; *Z każdego miejsca jednak do nieba* (З кожного місця однаково до неба); *Kto daje jałmużnę, temu niebo bywa dłużne* (Хто дає милостиню, перед тим небо має борг); *Kto chce nieba, cierpieć trzeba, a kto chce chleba, pracować trzeba* (Хто хоче неба, терпіти треба, а хто хоче хліба, працювати треба) [24, s. 100, 97].

На розуміння неба, з погляду віри, як місця перебування людини після її земного життя натрапляємо також у приповідці жартівливого змісту *Do nieba będzie żywcem wzięty, kto rozna wszystkie kobiety wykřęty* (До неба буде живцем взятий той, хто пізнає усі виправданія жінки) [12, s. 66].

Окремі залишки архаїчного світогляду, збережені в уявленнях росіян про небо, закарбували в собі такі народні паремії: *Небо — нетленная риза Господня; Небо — престол Бога, земля — подножие; Небо — терем Божий; звезды — окна, откуда ангелы смотрят; Метлы (кометы) небо подметають перед Божьими стопами* [6, с. 290, 291].

Заслуговує на увагу й традиційне розуміння Бога як управителя небесними явищами і силами природи. У таких народних поглядах доволі помітно проявляються дохристиянські уявлення: *Господь золотою різкою свариться; Бозя свариться; Бог гри-*

мається [3, с. 563, 564], — так кажуть дітям, щоб не пустували. Тут грім тотожний гніву Божому; грім і блискавка уявляються Його погрозою. «Таке поняття божества-управителя, — зауважує П. Іващенко, — це той підновлений християнством язичницький погляд, за яким Бог керував усіма названими вище явищами як частинами власної сутності» [25, с. 77].

В російському традиційному світогляді теж наявні деякі відголоски прадавніх вірувань, як-от у висловах *Старый месяц Бог на звезды крошит; Старый месяц тож в дело идет: Бог на звезды крошит* [6, с. 290, 466]. Можемо стверджувати, що як українські, так і російські паремії містять синкретичний комплекс уявлень, який охоплює різні за походженням світоглядні явища та їхні своєрідні народні інтерпретації.

Згідно з народними уявленнями, Бог керує й такими явищами природи, як дощ та роса: *Бог при-споряє й ранньою і пізньою росою; Не треба Бога о дощ просити: буде він, як станем косити; Оцей дощ глухий: не йде, де Бог велить и люде просять, а де вчора був; Молоди встають, а Бог — дощу — має* [3, № 584, 582, 581, 568]. *Котрий змочив, той і висушит.* «Кажуть, — пише М. Номис, — що дощ завсіди ходить до Бога й питає, куди йому йти. Госпідь каже: «Йди, де просять», а дощ каже: «Туди, де косять? Знаю, Господи, знаю» [3, с. 282].

У росіян теж традиційно вважалося, що дощ, грозу, росу людям посилає сам Бог, такі переконання відображені у низці паремій: *Пошли, Господи, тихую воду да теплую росу (при первом громе); Даст Бог дождь, даст и рожь; После дождика даст Бог солнышко; Дай Бог дождю в толстую вожжу; Бог вымочит, Бог и высушит; Грозную тучу Бог пронесет; Гроза — милость Божья (в прямом и переносном смысле); Огню да воде Бог волю дал. С огнем и водой не поспоришь; Загорелось от милости Божьей (от грозы); Умер от воли Божьей (от грозы)* [6, с. 913, 694, 118, 918, 929, 923].

За народною уявою Бог-Творець панує також і над тваринним світом. Цікавими у цьому контексті є дві російські народні загадки про комара, у яких згадуються властивості цієї комахи як такі, що дані їй самим Богом (Христом): *На море, на взморье,*

на белом на камне сидит птица под тутцем; она Богу молится, взмоляется, царю поклоняется: дал ей Бог волю в царе и царице, в молодце и девице, не дал Бог воли в рыбе да в море; Сидит пташка на мосту, молится Христу: «Дал ты мне воли над всей ордой, не дал ты мне воли над рыбой в море» [6, с. 969].

У народі побутовало вірування, яке пояснювало причини такого природнього явища, як затемнення: *Затмение бывает оттого, что злой дух скрадывает свет Божий и впотьмах ловит христиан в свои сети* [6, с. 922]. Тут прослідковуємо уявлення про одвічну боротьбу Бога і злого духа як протиставлення втілення доброї і злої сили.

Слід сказати, що міфологічне і релігійне мислення — це різні способи пізнання світу, оскільки в релігійній свідомості, на відміну від міфологічної, природа і людина не становлять єдиної системи світобачення. *Чоловік є посередником між Богом і природою,* — йдеться в приповідці, яку В. Плав'юк коментує так: «Людина має розум від Бога, яким повинна впливати на раціональне використання природи» [20, с. 286]. Як відомо зі Святого Письма, Бог дозволив першим людям оволодіти землею, панувати «над морськими рибами і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі» (Бут. 1:27).

Ще один народний афоризм, записаний В. Плав'юком, — *Бог дав чоловікові душу, аби відрізнити його від звіра* (значить — «людина завжди повинна пам'ятати, що вона є людиною, а не звіром») [20, с. 47], — за своїм змістом дещо нагадує висловлювання св. Василя Великого про те, що людина — це звір, якому звелено піднятися до неба, тобто — до Бога [26, с. 104].

За християнським віровченням, остаточна мета життя кожної людини — це пізнати найвище Добро — Бога, любити Його, служити Йому (уникати зла і робити добро) і таким чином заслужити на вічне щасливе життя з Богом [27, с. 181]. Досягнути такої мети, як стверджує народна мудрість, нелегко: *Далека дорога з цього світу до Бога; Вузька дорога до Пана Бога.* Наведені народні твердження, безперечно, мають сакральним аналогом біблійні тексти. Зокрема в Нагірній Проповіді Христа йдеться про те, що «тісні ті ворота і вузька та дорога, що веде до життя, і мало таких, що знаходять її!» (Мт. 7:14).

Провідна ідея моральної проповіді — «етика серця», яке, згідно з Біблією, є центром людської особи, місцем, у якому людина може відчутти і пережити Бога [28, с. 137]. Цікавими є дві приповідки, що окреслюють шлях до Бога через людське серце: *Від серця до Бога навпростець дорога; Від серця до неба шляха (дороги) не треба* [3, № 94, 95]. Зміст цих народних висловів підтверджує, як і вся історія української філософської думки (культура «серця» у творах К. Ставровецького, І. Вишенського, Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, філософія «серця» П. Юркевича), переваги «чуттєвого, емоційного елементу над чинником розумовим, раціональним у вдачі українця» [29, с. 187].

Розмірковуючи про містичне пізнання Христової істини через віру, В. Барка зауважує: «Все ж народна мудрість правильно твердить: *від серця до Бога навпростець дорога*. Незбагнена істина відкрита простій вірі, як у дітей» [23, с. 15]. Про серце як шлях до Бога говорить й польська приказка *Со з serca, to Bóg przyjmuje* [5, s. 157], хоч вона, як стверджує Ю. Шевельов, «не йде так далеко в узагальненні, як українські» [4, с. 55].

Є. Онацький у статті «Українська емоційність» пов'язує цю національну рису українців безпосередньо з наукою Христа, який підніс любов, одну з найвищих емоцій, до щабля найвищої чесноти. «Завдання кожного християнина, — пише цей автор, — плекати це почуття людяности, берегти «людський образ», що, за Святим Письмом, був створений також за образом Божим» [30, с. 37].

Цей відомий біблійний постулат знайшов свій відбиток у релігійній свідомості народу. *Умийтеся, образ Божий багном не скверніте* [3, № 2953]; *Треба встати та обмити чоло, може, Бог дасть чого*, — спонукають приповідки, що виникли, очевидно, під впливом повчань святих отців. «Бути чистим — це те саме, що ставати подібним до Бога, наскільки це можливе людині», — підкреслює значення чистоти серця св. Іван Листвичник, а «кожний, хто любить чистоту й невинність, — наголошує св. Єфрем Сирійський, — стає Божим храмом» [22, с. 338].

За наукою церкви, кожна людина на свій лад є подобою Творця й у своїй особистості єдина і неповторна. Про дівчину скупі вроди в народі кажуть: *Гоже, не гоже, але сотворіння Боже*, тобто, як пояснює В. Плав'юк, «не гани виду, бо кожен сотворений в

образ і подобу Богу» [19, с. 99]. Той, хто вірить, що створений і походить від Бога-Творця, приймає себе самого таким, яким він є, як дар Божої любові, радо й вдячно. У російській світоглядній традиції побутувало переконання в тому, що *Божеское не от человека, а человек от Бога* [6, с. 37].

Про Бога як творця людини згадано в цілій низці українських народних висловів: *Кого Бог сотворив, того не уморить; Якого мене Бог сотворив, такого й має; Бог не годен всюди бути, тому маму сотворив; Нащо ж дозволив Бог серце дати, коли ж бо бідних не вільно кохати; Бог наділив нас язиком, аби ми сказали щось доброго нашим ближнім* [20, с. 47].

Заслужують на увагу й приповідки жартівливого значення з цієї тематичної групи. З притаманним для народної філософії гумором у народі кажуть: *Втяв Бог душу, як у гнилу грушу; Що ж я тому винна, що Господь язик без кістки сотворив?* (оправдання обмовниці). *Бог сотворив світ і відпочив. Бог сотворив чоловіка і знову відпочив, Бог сотворив жінку і відтоді вже ніхто не відпочивав*, — жартують з вередливих жінок, які хочуть верховодити.

Старозавітне оповідання є джерелом приповідки *Як би чоловік міг обійтися без жінки, то Бог був би не сотворив Єви*. В. Плав'юк пояснює цю приказку як «хлопську філософію, що все, що Бог сотворив, є конечне і має свою ціль» [20, с. 47]. Аналогічний зміст має польський вислів *Adam cózby poradził, gdyby Bóg w raju Ewę nie posadził?* (*Як би Адам собі раду дав, якби Бог в раю Єву не посадив?*) [24, s. 50]. Із властивим народній філософії гумором пояснено в російській паремії походження кривди: *Из кривого ребра Бог жену создал, оттого и кривда пошла* [6, с. 201].

Традиційне трактування людини як Божої власності і створіння Боже закарбували у собі традиційні формули звертання до однієї чи кількох осіб, зразки яких бачимо у творах красного письменства, як-от у таких репліках персонажів з «Волині» У. Самчука: «Ось гляньте, *людоньки Божі*, на мої руки. Як патики вони» [21, № 6, с. 65]. «Е-е, *чоловіче Божий!* Нашу людину треба знати...» [21, № 6, с. 75].

Відповідно й у народній життєвій філософії росіян натрапляємо на такі твердження: *Человек Божий обшит кожей; Чернецы из тех же мирян, а миряне Божьи люди; Душа Божья, голова царская*,

спина барская; Бог труды любит. Божья тварь Богу и работает; И гладок, да гадок; и ряб, да Божий раб; Перед Богом все равны. Перед Богом все холопы. Все мы рабы Божьи [6, с. 308, 702, 697, 717, 512]. Варто звернути увагу на таку особливість українських паремій: у них, на відміну від російського матеріалу, жодного разу людина не трактована як холоп або раб Божий.

Характерне для народного мислення тлумачення людини як Божого створіння бачимо у кількох польських приповідках, а саме: *Stworzył Pan Bóg na rapa, tylko pieniędzy nie dał* (Створив Пан Біз паном, тільки грошей не дав); *Już to Pan Bóg wie, dlaczego stworzył wszystkie palce nierówne* (Вже то Пан Біз знає, чому створив усі пальці нерівними); *Rozumi Bóg do urody nie przywiązał* (Розуму Бог до вроди не прив'язав) [12, с. 278, 134, 267].

У російській народній культурі (як і польській) вироблено уявлення про те, що Бог є творцем рис характеру людини і її зовнішності: *Неробкую душу вложил в меня Бог; Бог и лесу не сравнял. Бог и пальцев на руке не уравнил; Не сам ковал — какой Бог дал* [6, с. 268, 856, 184]. Крім цього, приповідки образно характеризують людські риси через наділені Богом особливості поведінки певних тварин: *Бодливой корове Бог рог не дает; Не дал Бог медведю волчьей смелости, а волку медвежьей силы* [6, с. 130, 837].

Важливим є питання про етичне й психологічне значення розуміння людини як образу й творіння Божого. Цій темі присвятив увагу о. Т. Олійник, який, зокрема, акцентує на тому, що хто вірує й живе вірою в Творця, приймає й другого, але як інакшого від себе, той не буде судити, ані критикувати ближнього, а буде для всіх виrozumілим і ставитися до всіх людей з великою любов'ю й пошаною. «Так життям перевірювана віра в сотворення стає великою свободою й визволяє від різних поневолень людського духа. Людина, яка не зважає на цю правду, не живе нею, часто себе упідлює та саму себе уярмлює різними комплексами, пересудами та втрачає свою ідентичність, залежить від людської opinii, профанує себе, як створену людину на образ і подобу Божу» [31, с. 271].

Аналізований психолого-поведінковий стереотип яскраво відображено майстрами художнього слова. «Родити і жерти, звиніть за вираження, потрапить і свиня. Тій все одно, — висловлюють свою дум-

ку про соціалізм дядьки в «Марії» У. Самчука. — Шлюбу нема, родин нема, мерлин нема. Здохла і закопали в землю. Але дозвольте, як-не-як чоловік є чоловік. Створено його по образу і подобию Божію» [32, с. 123].

На згадку про присутність образу Божого в людині натрапляємо у російській приповідці *Человек бы человеком, да облика Господня в нем не стало* [6, с. 303], у якій поняття «облик Господній», безумовно, має виразне морально-етичне смислове навантаження. Тут бачимо народне трактування людини як такої, що відрізняється від усіх інших живих істот саме наявністю у ній образу Божого, тобто моральних чеснот.

Можемо припустити, що впевненість у тому, що життя кожної людини як богоподібної істоти, якісно відмінної від усього іншого творіння, має особливу цінність, значення та сенс, упродовж віків допомагала нашому народові зберігати свою ідентичність і гідність. Не випадково П. Куліша вражала в українців та «свідомість шляхетності моральної своєї природи, яка в інших народів є тільки наслідком вибраного, кращого, усіма шанованого і незалежного класу людей» [33, с. 469].

Цю рису української натури — «почуття своєї вищості» — Я. Ярема окреслив як егоцентризм, що століттями опановував українське духовне життя і яскраво вилився в ученні Г. Сковороди [34, с. 60], за яким Богові рівна істота є в кожній людині: «Видиш, что живущее в тебе блаженное естество управляет, будто скотом, твоєю природою [...] и сіе-то значит: Царствіе Божіе внутрь вас есть» [35, с. 203]. Філософ закликає слухатись свого внутрішнього голосу, голосу Бога. Хто пізнає себе — порозуміє Бога.

Близькими до роздумів Г. Сковороди є слова одного з українських письменників ХХ століття: «Ви, діти садів цвітучих і лунких гаїв. Чому зітхаєте і звертаєте ваш погляд до неба? Не вірте. Звідти не впаде огонь і не спалить її — землю осквернену. Бог не на те її творив, щоб палити. Зверніте очі ваші на вас самих. Бог любить тих, хто бачить в собі частину його самого, його безсмертного, його розумного, його всемогучого. Яке маєте право ви, діти найкращої з країн, не чути себе такими?», — запитує У. Самчук [32, с. 155].

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що народна мудрість яскраво відображає мораль-

ні елементи в уявленні про Бога-Творця і мислення про Нього в категоріях Особи, а це належить до самої суті християнського світогляду. Релігійні уявлення української людини середини XIX — першої половини XX сторіччя, відображені у приповідках аналізованої групи, є послідовними і гармонійними.

Семантичне наповнення аналізованих нами народних паремій відображає розуміння Бога як найвищого принципу існування й життя Всесвіту. В етнічній картині світу народна свідомість ставить Бога на найвищій щабель світобудови, в аналізованих пареміях відбився погляд на Бога як поняття всесвітнього порядку. За народними уявленнями, Бог творить, опікує і підтримує створене, виступає гарантом його цілісності й незнищеності. У приказкових поняттях про Бога місцем Його перебування є небо, звідки Він керує світом взагалі і діями людей зокрема.

Прислів'ям не притаманні догматичні питання про сутність Бога, вони не містять згадок про троїчність Бога, у них панує образ Бога як єдиного і неподільного, залишків політеїзму не прослідковуємо. В українському та польському матеріалі основна маса приказок докорінно підпорядкована одній ідеї, одній світоглядній домініанті — філософії всесильності Бога і підпорядкованості Йому людини.

Зміст низки українських, польських та російських паремій становить собою ствердження величі Божої, передає подив Божим промыслом та захоплення Творцем. Водночас розгляд низки українських, польських та російських приповідок з цим провідним тематично-ідейним мотивом показав, що на спільному ґрунті християнської віри, моралі й життєвої мудрості вони виразно виявляють певні розбіжності у світогляді й світовідчутті трьох етносів, що потребує подальших ґрунтовних розслідувань. Зокрема, на відміну від російського матеріалу, в українських збірках не зафіксовані «царелюбні» приповідки, не знайдемо жодних суджень про владу царя над людиною, а також зіставлень Божої влади над світом і влади царя на землі. Друга важлива розбіжність полягає у тому, що українці у своїх приповідках ні разу не називають людину холопом або рабом Божим. Польські прислів'я, як і українські, підкреслюють послух Богові, теж без приниження людини [4, с. 53].

У традиційному світосприйнятті увесь світ постає як Божа власність, народне уявлення про світ як Боже

створіння відповідає біблійному вченню про Бога-Творця. Паремії віддзеркалюють традиційне розуміння Бога як управителя небесними явищами і силами природи, а також народне релігійне трактування самої людини як створеної за образом Божим. Уявлення про Бога-Творця і Вседержителя в народній філософії оперті на багатовіковому життєвому досвіді і живляться джерелами християнського віровчення.

Перспективи подальших досліджень. Подальші розвідки з цієї тематики передбачають можливість простежити органічний зв'язок народних релігійних уявлень українців із філософськими підвалинами духовної культури, втіленими у творчості українських мислителів, а також із загальноєвропейськими та світовими тенденціями.

1. Іларіон, митрополит. *Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія*. Київ: Обереги, 1992. 424 с.
2. Макаруч С. Християнські цінності народної культури українців в історичні часи і сучасності. *Народознавчі зошити*. 2003. № 1—2. С. 77—82.
3. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Зб. О.В. Марковича і других. спорудив М. Номис. Санкт-Петербург, 1864. 352 с.
4. Шевельов Ю. Номис — Даль — Адалберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя. *Фольклорний збірник Матвія Номиса 1864—1984*. Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж.: Видавничий фонд Владки Мстислава, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі. Оселя св. ап. Андрія Первозванного, 1985. С. 41—59.
5. *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*. Zebrał i opracował Samuel Adalberg. Warszawa, 1889—1894. Т. 1: А—J. 881 s.
6. *Пословицы русского народа. Сборникъ пословицъ, поговорокъ Владимира Даля: в 2 т.* Санкт-Петербург; Москва, 1879. 1392 с.
7. *Українська загальна енциклопедія. Книга знання: у 3-х т.* За ред. І. Раковського. Львів, 1930. Т. 1. 676 с.
8. *Народная русская философия ведля пословицъ и приповѣдокъ написалъ Евгений Я. Згарскій*. Коломья, 1873. 98 с.
9. *Галицько-руські народні приповідки*. Зібрав, упоряд. і пояснив др. Іван Франко: в 3 т., 6 вип. *Етнографічний збірник*. Львів, 1901. Т. X. 200 с.; 1905. Т. XVI. С. 201—600; 1907. Т. XXIII. 300 с.; 1908. Т. XXIV. С. 301—600; 1909. Т. XXVII. 300 с.; 1910. Т. XXVIII. С. 301—600.
10. Герилюк-Купчинський П. *Вірю в Бога: проповіді*. Львів: Місіонер, 1996. 319 с.
11. Любачівський М.І. *Вірую в єдиного Бога: Проповіді і розважання*. 2-ге вид. Репринтне відтворення видання 1990 р. Львів: УКУ, 1991. 344 с.

12. *Księga przysłów polskich*. Warszawa, 2004. S. 320.
13. Катрій Ю.Я. *Господи, навчи нас молитися!* Нью-Йорк; Торонто: Вид-во оо. василіян, 1981. 166 с.
14. Шашкевич М. Псалми Русланови. *Вінок русинам на обжинки*. Відень, 1846. Ч. 1. С. 61—67.
15. Слово Блаженнішого Мирослава Івана, виголошене перед оперним театром у Львові. *За Вільну Україну*. 1991. 2 квітня. С. 2.
16. Степовик Д. Християнство і культура. *Літературна Україна*. 1991. 26 грудня. С. 3.
17. Лепкий Б. Мазепа: трилогія. Мотря: повість. *Дзвін*. 1991. № 2.
18. *Фразеологічний словник української мови*. Уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1999. Кн. 1. 528 с.
19. *Приповідки або українсько-народня філософія*. Зібрав, підготував до друку та опублікував В.С. Плав'юк. Перевид. з оригіналу 1946 р. Едмонтон: Асоціація Українських Піонерів Альберти, 1998. Т. 1. 355 с.
20. *Українські приповідки*. Зібрав В.С. Плав'юк. Едмонтон: Катедра укр. культури та етнографії ім. Гуцуляків; Альбертський університет Асоціація Українських Піонерів Альберти, 1996. Т. 2. 297 с.
21. Самчук О.В. Волинь. Куди тече та річка. *Дзвін*. 1991. № 5, 6.
22. Катрій Ю. *Перлини Східних Отців*. 2-ге вид., доп. Львів: Месіонер, 1998. 343 с.
23. Барка В. *Вершник неба*. Львів: Свічадо, 1998. 116 с.
24. *Przysłowia polskie*. Wrocław, 2004. S. 199.
25. Иващенко П.С. Религиозный культ южно-русского народа в его пословицах. *Записки Юго-Западного отдела императ. русск. геогр. общества*. Киев, 1875. Т. 2. 59 с.
26. Климишин І.А., Климишин О.І. *Збагнути світ і себе в ньому (тим, хто задумується над місцем релігії у своєму світогляді)*. Івано-Франківськ: Гостинець, 2001. 204 с.
27. *Основи Христової віри: для юнацтва і дорослих*. Упоряд. о. Микола Сенів. Дрогобич: Відродження, 1997. 186 с.
28. *Християнська етика: методичний посібник*. Вид. 2-ге, доопрац. Львів: Свічадо, 1998. 160 с.
29. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду. *Записки НТШ*. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. Т. 181: Релігія в житті українського народу. С. 179—203.
30. Онацький Є. Українська емоційність. *Українська душа*. Київ: Фенікс, 1992. С. 36—47.
31. Олійник Т.П. *Сила Хрищення. Засади Духовного життя*. Пустомити: Вид-во оо. василіян, 1994. 335 с.
32. Самчук У. *Марія. Хроніка одного життя: роман*. Підгот. тексту та післямова С.П. Пінчука. Київ: Радянський письменник, 1991. 190 с.
33. Куліш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской. *Куліш П. Твори: у 2 т.* Київ: Дніпро, 1989. Т. 2. С. 458—477.
34. Ярема Я. *Українська духовність в її культурно-історичних виявах*. Львів: Рідна школа, 1938. 74 с.
35. Сковорода Г.С. Дружескій разговор о душевном мире. Сковорода Г. *Вірші. Пісні. Байки. Трактати. Прилучі. Прозові переклади. Листви*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 204—211.

REFERENCES

- Hilarion, Metropolitan. (1992). *Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People: A Historical-Religious Monograph*. Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
- Makarchuk, S. (2003). Christian Values of the Ukrainian Folk Culture in Historical Times and Today. *The Ethnology notebooks, 1—2*, 77—82 [in Ukrainian].
- Nomys, M. (Ed). (2004). *Ukrainian proverbs, sayings and many others*. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
- Sheveliov, Y. (1985). Nomys — Dal' — Adal'berg. On the Problems of Ukrainian Paremiology in the Mid-19th Century. In: *Collection of folklore by Matviy Nomys. In Commemoration of the 120 th Anniversary of the First Edition, 1864—1984* (Pp. 41—59). South-Bound-Brook, N.J., USA: The Publishing Fund of His Beatitude Metropolitan Mstyslav; Primate of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the Diaspora [in Ukrainian].
- Adalberg, S. (Ed). (1889—1894). *Book of Polish Proverbs, Parables, and Proverbial Expressions. Collected and edited by Samuel Adalberg* (Vol. 1: A—J). Warsaw [in Polish].
- Dal', V. (Ed). (1957). *Proverbs of the Russian People. Collection by V. Dal'*. Moscow [in Russian].
- Rakovskij, I. (Ed). (1930). *Ukrainian General Encyclopedia. Book of Knowledge: 3 vol. (Vol. 1.)*. Lviv [in Ukrainian].
- Zgharskij, Ev. (1873). *Folk Russian Philosophy through Proverbs and Parables written by Evgeny Ya. Zgarskiy*. Kolomyia [in Russian].
- Franko, I. (Ed). (1901—1910). Galician-Ruthenian folk parables. Collected, compiled and explained by I. Franko: 3 vol. *Ethnographic collection*. Lviv [in Ukrainian].
- Heryliuk-Kupchynskij, P. (1996). *I Believe in God: Sermons*. Lviv: Missioner [in Ukrainian].
- Liubachivskij, M.I. (1991). *Believe in One God: Sermons and Meditations. 2nd ed. Reprint of the 1990 edition*. Lviv: UCU [in Ukrainian].
- (2004). *Book of Polish Proverbs*. Warsaw [in Ukrainian].
- Katriy, Yu.Ya. (1981). *Lord, Teach Us to Pray!* New York; Toronto: Publishing House of the Basilian Fathers [in Ukrainian].
- Shashkevych, M. (1846). Psalms of Ruslan. *A Wreath for the Rusyns at Harvest Time* (Part 1, pp. 61—67). Vienna [in Ukrainian].
- (1991, april, 2). Word of His Beatitude Myroslav Ivan, delivered before the opera theater in Lviv. *Za Vil'nu Ukrainu*, 2 [in Ukrainian].
- Stepovyk, D. (1991 december 26). Christianity and Culture. *Literaturna Ukraina*, 3 [in Ukrainian].
- Lepkyi, B. (1991). Mазепа: A Trilogy. Мотря: A Tale. *Dzvin*, 2, 25—91 [in Ukrainian].

- Bilonozhenko, V.M. (Ed.). (1999). *Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language* (Book 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Plawiuk, V. (Ed.). (1998). *Proverbs or Ukrainian popular philosophy* (Vol. 1). Edmonton: Ukrainian Pioneers Association of Alberta, Canada [in Ukrainian].
- Plawiuk, V. (Ed.). (1996). *Ukrainian Proverbs* (Vol. 2). Edmonton: The Huculak Chair of Ukrainian Culture and Ethnography, University of Alberta; Ukrainian Pioneers Association of Alberta, Canada [in Ukrainian].
- Samchuk, O.V. (1991). Volhynia. Where the River Flows. *Dzvin*, 5, 6 [in Ukrainian].
- Katriy, Yu. (1998). *Pearls of the Eastern Fathers* (2nd ed., revised). Lviv: Missioner [in Ukrainian].
- Barka, V. (1998). *Rider of the Sky*. Lviv: Svychado [in Ukrainian].
- (2004). *Polish Proverbs*. Wrocław [in Polish].
- Ivashchenko, P.S. (1875). *Religious Cult of the Southern Russian People in its Proverbs. Notes of the Southwestern Division of the Imperial Russian Geographical Society* (Vol. 2). Kyiv [in Russian].
- Klymyshyn, I.A., & Klymyshyn, O.I. (2001). *Understanding the World and Oneself in It (for those who contemplate the place of religion in their worldview)*. Ivano-Frankivsk: Hostynets [in Ukrainian].
- Seniv, M. (Ed.). (1997). *Foundations of Christian Faith: for Youth and Adults*. Drohobych: Vidrodzhennya [in Ukrainian].
- (1998). *Christian Ethics: Methodological Guide* (2nd ed., revised). Lviv: Svychado [in Ukrainian].
- Yaniv, V. (1966). Religiousness of the Ukrainian from an Ethnopsychological Perspective. *Notes of the NTSH. Religion in the Life of the Ukrainian People* (Vol. 181, pp. 179—203). Munich; Rome; Paris [in Ukrainian].
- Onatskyi, Ye. (1992). Ukrainian Emotionality. *The Ukrainian Soul* (Pp. 36—47). Kyiv: Phoenix [in Ukrainian].
- Olijnyk, T.P. (1994). *Power of Baptism. The principles of spiritual life*. Pustomyty: Publisher Basilian Fathers [in Ukrainian].
- Samchuk, U., & Pinchuk, S. (1991). *Maria. Chronicle of One Life: A Novel*. Kyiv: Soviet Writer [in Ukrainian].
- Kulish, P. (1989). On the Relationship of Little Russian Literature to General Russian Literature. In: P. Kulish. *Works: 2 vols* (Vol. 2, pp. 458—477). Kyiv: Dnipro [in Russian].
- Yarema, Ya. (1938). *Ukrainian Spirituality in its Cultural and Historical Manifestations*. Lviv: Ridna Shkola [in Ukrainian].
- Skovoroda, H.S. (1983). Friendly Conversation about the Soul's World. In: H. Skovoroda. *Poems. Songs. Fables. Treatises. Parables. Prose Translations*. Letters (Pp. 204—211). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].